

Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey'in Yaşamı ve Faaliyetleri

Mekki Uludağ¹

Öz

Bu çalışmada Diyarbakır'ın tanınmış ailelerinden Pirinççizadelerin en bilinen üyelerinden biri olan Pirinççizade Feyzi Bey'in yaşamı ve faaliyetleri ele alınmıştır. Feyzi Bey ilk olarak 1909 yılında, babası Pirinççizade Arif Bey'in ani ölümü üzerine onun yerine Mebusan Meclisine seçilerek siyaset sahnesine çıkmıştır. Ardından 1909-1927 yılları arasında kesintisiz olarak Diyarbakır milletvekilliği yapmış olan Feyzi Bey hem Mebusan Meclisinde hem TBMM'de yer almış ve ilk Cumhuriyet hükûmetlerinde bayındırlık bakanı olarak görev yapmıştır. İkinci Dönem TBMM'den sonra Feyzi Bey bir daha ölümüne kadar mecliste yer alamamıştır. Bu çalışmada yaşam öyküsü metodu tercih edilmiş olup Feyzi Bey'in yaşamı ve siyasi faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, uzun yıllar Diyarbakır milletvekili olarak hem Osmanlı Mebusan Meclisi hem de TBMM'de yer almış olan ve özellikle Millî Mücadele'nin son senesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önemli çalışmalar yapmış olan Feyzi Bey'in faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu araştırmanın kaynakları Mebusan Meclisi ile TBMM zabıtları, Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ile yerli ve yabancı süreli yayınlardır. Çalışmanın en önemli muhtemel bulguları, TBMM ve Diyarbakır ile ilgili yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunulması ve Feyzi Bey'in ülkenin kuruluşu sırasında ülkenin imarına katkılarının ortaya çıkarılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Pirinççizade Feyzi Bey, Feyzi Pirinççioğlu, Diyarbakır, Nafia Vekili, Bayındırlık Bakanı.

The Life and Activities of Diyarbakır Deputy Pirinccizade Feyzi Bey

Abstract

In this paper, the life and activities of Pirinccizade Feyzi Bey, one of the most famous members of the Pirinccizade family, one of the well-known families of Diyarbakır, were discussed. Feyzi Bey first appeared on the

¹ Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mekkiuludag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6557-7917.

political scene in 1909 by being elected to the Parliamentary Assembly in place of his father after the sudden death of Feyzi Bey's father Pirinccizade Arif Bey. Afterwards, Feyzi Bey, who was a deputy of Diyarbakır between 1909-1927 without interruption, took place in both the Ottoman Parliament and the Grand National Assembly of Turkey and served as the Minister of Public Affairs in the first Republican Governments. After the Second Term of the Turkish Grand National Assembly, Feyzi Bey could not take part in the parliament again until his death. In this study, the life story method was preferred and Feyzi Bey's life and political activities were evaluated in this context. The aim of the study is to reveal the activities of Feyzi Bey, who was a deputy of Diyarbakır for many years, who took part in both the Ottoman Parliament and the Grand National Assembly of Turkey, and who made important studies, especially in the last year of the National Struggle and the first years of the Republic of Turkey. The references of this research are the records of the Ottoman Assembly and the Grand National Assembly of Turkey, the Ottoman Archive, the Republican Archive, and local and foreign periodicals. The most important possible findings of the study are to contribute to the work to be done about the TBMM and Diyarbakır and to reveal the contributions of Feyzi Bey to the reconstruction of the country during the establishment of the country.

Keywords: Pirinccizade Feyzi Bey, Feyzi Pirinccioglu, Diyarbakır, Minister of Public Affairs.

Extended Abstract

Feyzi Bey was born as the son of one of the notables of Diyarbakır, Pirinççizade Arif Efendi, he completed his education in Diyarbakır and worked as a civil servant in Diyarbakır for a short time. Arif Efendi, who participated in the parliamentary elections in 1908, the first elections of the Second Constitutional Era, was elected as an independent deputy from Diyarbakır and took his place in the Parliamentary Assembly. When Arif Efendi died as a result of a heart attack in 1909, his son Feyzi Bey was accepted as a deputy to the parliament. Feyzi Bey was elected as a deputy of Diyarbakır in all the elections after 1909, and also took place in the parliament as a deputy of Diyarbakır in the first two terms of the Grand National Assembly of Turkey. After the People's Party transferred the authority to determine the parliamentary candidates to the head of the party, that is, Mustafa Kemal Pasha at that time, Feyzi Bey has not been nominated as a parliamentary candidate again and could not become a member of parliament. During his time in the Parliament, Feyzi Bey was closely interested both in public and state affairs of the country, he participated in the parliamentary sessions, made speeches and prepared law proposals. From the beginning to the end of his parliamentary life, the subject that Feyzi Bey constantly focused on was the construction of a long railway line that included Diyarbakır. Feyzi Bey made persistent speeches on this subject and tried to persuade the councils he was in to enact laws on the subject. In the end, the railway project was accepted during the period of Feyzi Bey's Ministry of Public Works, and the railway

project, one of the biggest projects of the period, was started by being tendered by an American company. The Railway line reached Diyarbakır in 1935, so the transportation of Diyarbakır with the west was ensured, and the city structure that was trapped inside the city wall was also transferred to the outside of the wall. One of the most important turning points of Feyzi Bey's life was his exile. Feyzi Bey, who mentioned the Maltese Exile by saying that there is nothing more painful and poisonous than being a prisoner in life, was arrested by the Ottoman Government at the request of the British while he was a deputy in Istanbul. Feyzi Bey, who was not found guilty as a result of his first interrogation and long interrogations in the following days, was handed over to them at the request of the British despite his being innocent. The British took Feyzi Bey first to Egypt and then to Malta Island and imprisoned him. Feyzi Bey, who was never tried or brought before a court during his exile, managed to escape from his long-term captivity by escaping with some of his friends. He first went to Europe and then to Turkey, he went to Ankara and took his place in the Turkish Grand National Assembly. Feyzi Bey took a stand for the unity and solidarity of the country in every situation and emphasized this in all of his speeches. For him, the Ottoman reign was over and should end, the sovereignty of the nation was essential. However, no matter what Feyzi Bey did, he could not get along with the People's Party and after the second term of the assembly, he could not be on the list of the People's Party again. During the establishment of the Free Republic Party in 1930, Feyzi Bey, who had contacted Fethi Bey, who was the chairman of the party and his friend for many years, worked to take part in the new party. Feyzi Bey's political life came to an end when the party was closed in a short period and its activities were terminated. Feyzi Bey, who devoted his whole life to serving the state, considered the honour of being a citizen of Diyarbakır as the greatest honour and said that he would count it like that until the end of his life, together with the whole Pirincçizade family were exiled from their beloved Diyarbakır in the first years of the Republic and thousands of acres of land were taken from them. It was a sad and undeserved end for Feyzi Bey. Feyzi Bey, who was found to be engaged in beneficial activities during the First World War and the National Struggle period, and was rewarded for these activities, was almost ignored. Feyzi Bey, who served as a deputy in the First and Second Term of the Grand National Assembly of Turkey and served as the Minister of Public Works in three governments during this period, and whose service to the nation was documented by being awarded the Red-Green Lined Medal of Independence, was not embraced as he deserved in the following periods.

Giriş

Feyzi Bey, Diyarbakır'ın tanınmış eşrafı ve Meclis-i Mebusan Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Arif Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiş, eğitimini Diyarbakır'da tamamlamış (Amid-i Sevda, 23 Mart 1909: 8), ve Diyarbakır'da kısa süreliğine memurluk yapmıştır (Güneş, 1997: 333). II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk seçimleri olan 1908 senesindeki milletvekili seçimlerine katılmış olan Arif Efendi Diyarbakır'dan bağımsız milletvekili olarak seçilmiş ve Mebusan Meclisinde yer almıştır. Arif Efendi 1909 yılındaki rahatsızlığı sonucunda vefat edince onun yerine oğlu Feyzi Bey meclise milletvekili olarak kabul edilmiştir. Feyzi Bey, 1909 yılından sonraki tüm seçimlerde Mebusan Meclisine Diyarbakır milletvekili olarak seçilmiş olduğu gibi TBMM'nin ilk iki döneminde de Diyarbakır milletvekili olarak mecliste yer almıştır. Halk Fırkası, milletvekili adaylarının belirleme yetkisini firka başkanına, yani o dönemde Mustafa Kemal Paşa'ya devrettikten sonra Feyzi Bey bir daha milletvekili adayı olarak gösterilmemiş ve milletvekili olamamıştır.

Feyzi Bey, Mebusan Meclisinde bulunduğu süre içinde memleket meseleleri ile yakından ilgilenmiş, meclis oturumlarına katılarak söz almış, konuşmalar yapmış, kanun tekliflerinde bulunmuştur. Milletvekilliği yaşamının başından sonuna kadar Feyzi Bey'in sürekli olarak üzerinde durduğu konu, Diyarbakır'ı da içine alan uzun bir demiryolu hattının inşası olmuştur. Feyzi Bey bu konuda ısrarlı konuşmalar yapmış, bulunduğu meclisleri konu ile ilgili olarak kanun çıkarılması için ikna etmeye çabalamıştır. Nihayetinde demiryolu projesinin kabul edilmesi Feyzi Bey'in Bayındırlık Bakanlığı döneminde mümkün olmuş ve dönemin en büyük projelerinden biri olan demiryolu projesi bir Amerikan şirketine ihale edilerek başlatılmıştır. Diyarbakır'a demiryolu hattının ulaşması 1935 yılında mümkün olmuş, böylece Diyarbakır'ın batı ile ulaşımı sağlandığı gibi büyük oranda Sur içine hapsedilmiş olan şehir yapılanması yoğun bir şekilde Sur'un dışına çıkmaya başlamıştır.

Feyzi Bey'in hayatının en önemli dönüm noktalarından birisi sürgüne gönderilmesi olmuştur. Hayatta "Esir olmak kadar acı ve zehirli bir şey yoktur." (Küçük Mecmua, 24 Temmuz 1922: 10), diyerek Malta sürgününden bahsetmiş olan Feyzi Bey, İngilizlerin talebi üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından İstanbul'da milletvekili olduğu bir sırada tutuklanmıştır. İlk sorgusu ve sonraki günlerdeki uzun sorgulamaları sonucunda hiçbir suç tespit edilememiş olan Feyzi Bey, ona rağmen İngilizlerin talebi üzerine onlara teslim edilmiştir. İngilizler Feyzi Bey'i önce Mısır'a, bir süre sonra oradan Malta Adası'na götürerek hapsedmişlerdir. Sürgünde bulunduğu süre boyunca hiç yargılanmamış ve herhangi bir mahkemenin huzuruna çıkarılmamış olan Feyzi Bey, uzun süren tutsaklığından bazı arkadaşları ile birlikte firar ederek kurtulmayı başarmıştır. Önce Avrupa'ya, oradan Türkiye'ye geçmiş olan Feyzi Bey, Ankara'ya giderek TBMM'deki yerini almıştır.

Feyzi Bey her durumda ülkenin birlik ve beraberliğinden yana tavır almış, her konuşmasında bunu vurgulamıştır. Onun için Osmanlı saltanatı bitmiştir ve

bitmelidir, milletin egemenliği esastır. Bununla birlikte Feyzi Bey ne yaparsa yapsın Halk Fırkasına yaranamamış ve ikinci dönemden sonra bir daha Halk Fırkası listesinde yer alamamıştır. 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu sırasında fırkanın başkanı ve uzun yıllardan beri arkadaşı olan Fethi Bey ile temasa geçmiş olan Feyzi Bey, yeni fırkada yer almak için çalışmalarda bulunmuştur. Fırkanın kısa süre içerisinde kapatılarak faaliyetlerine son verilmesi üzerine Feyzi Bey'in politik yaşamı sona ermiştir.

Tüm ömrünü devlete hizmet için adanmış, *Diyarbakirli olmak şerefini en büyük şeref saymış ve ömrünün sonuna kadar böyle sayacağını* (Küçük Mecmua, 24 Temmuz 1922: 10) söylemiş olan Feyzi Bey ve tüm Pirinççizade ailesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok sevdiği Diyarbakir'den sürgün edilerek binlerce dönümlük topraklarından koparılmışlardır. Feyzi Bey için hazin ve hak edilmemiş bir son olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele Dönemi boyunca faydalı faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiş ve bu faaliyetleri nedeniyle ödüllendirilmiş olan Feyzi Bey adeta görmezden gelinmiştir. TBMM birinci ve ikinci döneminde milletvekilliği ile bu süre içinde üç hükûmette bakanlık yapmış, vatana ve millete hizmeti Kırmızı-Yeşil İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmesi suretiyle belgelenmiş olan Feyzi Bey, sonraki dönemlerde layık olduğu şekilde sahiplenilmemiştir.

Feyzi Bey'in Eğitimi ve İlk Meslek Yılları

1879 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiş olan Feyzi Bey, asıl mesleğinin çiftçilik olduğunu belirtmiştir. Liseden mezun olduktan sonra bir süre Mülkiye Dairesinde memurluk yapmış olan Feyzi Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında Diyarbakir Mebusu olarak Mebusan Meclisinde yer almıştır. Feyzi Bey, 1909-1927 dönemi boyunca kesintisiz bir şekilde Diyarbakir Milletvekili olarak seçilmiştir (TBMM Hal Ter: 25). Pirinççizade Feyzi Bey olarak da bilinen Feyzi Bey, Kürt bir aile olan (Ahmad & Dankward, 1976: 276) Pirinççizadelerden Arif Bey'in oğludur ve Ziya Gökalp'in kuzenidir. Feyzi Bey, babasının vefatından sonra onun yerine Mebusan Meclisine milletvekili olarak seçilmiştir. Diyarbakır'ın batısındaki pirinç tarlalarının sahibi olduklarından dolayı Pirinççizadeler olarak bilinen aile, soyadı kanunundan sonra Pirinççioğlu soyadını almıştır.

Feyzi Bey, ilkokulu Osmanlı Devleti'nin bazı vilayetlerinde henüz açılmış olan ve yeni usulle eğitim yapılmış olan iptidai mektebinde okuduktan sonra orta öğrenimini Diyarbakir Askerî Rüştiyesinde tamamlamıştır (Kara Amid, 1956: 321). Diyarbakir Askerî Rüştiyesi halktan toplanan paralarla yapılmış olup dört yıl süreli bir okuldur (BOA. MF. MKT. 9-51/1). Askerî rüştiyeler, ordu için ihtiyaç duyulmuş olan iyi eğitim almış kişilerin yetiştirilmeleri amacıyla açılmış olan okullardır. Askerî rüştiye okullarına yalnızca iptidai okullarından mezun olanlar alınmıştır. Askerî rüştiyelerde Arapça, Farsça gibi dil dersleri ile edebiyat, coğrafya, matematik ve bazı fen dersleri verilmiştir. Askerî rüştiyeye kayıt olabilmek için okula alım şartı amacıyla uygulanmış olan sınavın başarıyla geçilmesi gerektiği gibi okula sonraki senelerde devam edebilmek, her sene uygulanmış olan ilgili

sınavları geçme şartına bağlanmıştır (Şimşek, 2006: 59). Okulun açıldığı ilk senelerde Diyarbakır Rüştüyesinde öğretmen eksikliği gibi bir sorun yaşanmadığı halde arzulanan sayıda öğrenci okula kayıt yaptırmadığından eğitimden beklenen verim alınamamıştır (BOA.MF.İBT. 55-122/1).

Feyzi Bey Diyarbakır Askerî Rüştüye Mektebini bitirdikten sonra lise öğrenimi için Diyarbakır Mülki İdadisine kayıt yaptırmış (Aksüt, 1944: 60) ve oradan mezun olarak diploma almıştır (Beysanoğlu, 1956: 8). O tarihe kadar rüştüyeden mezun olan başarılı öğrenciler memur olurlarken diğer öğrencilerin eğitim yaşamı sona ermiştir. Fakat bazı öğrenciler ortaöğretimden sonra eğitime devam etmek istemişlerdir. Diyarbakır vilayetinde askerî rüştüyeden sonra devam edilecek bir okul olmadığından il genel meclisi, şehirde bir lise yapılması amacıyla milli eğitim bakanlığına başvuruda bulunmuştur (BOA.ŞD. 1455-6/9). Meclisin talebi hemen kabul edilmiş ve Diyarbakır'de lise açılmasına izin verilmiştir (BOA. MF. MKT. 28-27/1). Diyarbakır Mülki İdadisi, surların dışında Dicle Nehri'ne nazır bir noktada kurulmuştur (BOA. MF. MKT. 418-36/1-2). Okul ihale usulüyle yapılmış ve başlangıçta sadece gündüz eğitimi verilirken bir süre sonra okulun bünyesinde yatılı öğrenciler de eğitim görmeye başlamışlardır (BOA. MF. MKT. 185-132/1-2). 1895 yılına dek eğitim süresi beş yıl olan okulun bu tarihte eğitim süresi yedi yıla çıkartılmış, birkaç yıl sonra okulun eğitim süresi yeniden beş sene olarak uygulanmıştır (Günkut, 1937: 128). Feyzi Bey, Osmanlı modernleşme döneminde açılmış olan ve iyi eğitim verilen okullarda eğitim görmüştür. Özellikle Feyzi Bey'in lise eğitimini almış olduğu Diyarbakır Mülki İdadisi, dönemin en iyi eğitim verilen okulları arasında yer almıştır.

Feyzi Bey'in Mebusan Meclisine Seçilmesi ve Meclisteki Faaliyetleri

1908 yılında Diyarbakır bağımsız milletvekili olarak Mebusan Meclisine seçilmiş olan Arif Efendi 1909 yılında ölünce onun yerine oğlu Feyzi Bey Mebusan Meclisine kabul edilmiştir (BOA.DH.MKT. 2842/81-1). Ardından Feyzi Bey, Mebusan Meclisi II. Dönemi'nde yeniden Diyarbakır milletvekili olarak seçilmiştir. Diyarbakır il seçim kurulu tarafından mazbatası düzenlenmiş ve kendisine verilmiş olup aynı zamanda durum İstanbul'daki meclise bildirilmiştir (MMZC, 2.D, 1.C, 2.B: 10). Feyzi Bey Mebusan Meclisi II. Dönemi'nde Divan üyeliği katipliğine seçilmiştir (MMZC, 2.D, 1.C, 43.B: 532). Feyzi Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında aşiretleri ve köyleri dolaşarak halkın savaşa katılmasını sağlamış ve orduya iâşe temininde büyük gayretler göstermiştir. Bu gayretlerinin sonucu olarak İkinci Dereceden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmesi teklif edilmiş (BOA.DH.KMS. 43/10-1) ve bu teklif uygun görülerek Feyzi Bey İkinci Derece Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.KMS. 43/10-5).

Feyzi Bey, Mebusan Meclisinde bulunduğu sırada ülkenin genel sorunlarıyla ilgilenmiş, bu sorunlardan en önemlilerinden biri olan yolsuzluk ile ilgili bir konuşma yaparak yaşanmakta olan yoğun yolsuzluk durumuna dikkat çekmiş ve bu durumun önlenmesini talep etmiştir. Feyzi Bey, yolsuzluğun bizzat devlet dairelerinde yapıldığını ve kendisinin doğrudan bu duruma şahit olduğunu,

kendisinin bulunduğu bir ortamda alenen yolsuzluk yapıldığını ve bunun normalleştirildiğini söylemiştir (MMZC, 3.D, 2.C, 43.B: 467). Feyzi Bey, Mebusan Meclisinde milletvekili olarak bulunduğu süre boyunca Diyarbakır'ın sorunları ile yakından ilgilenmiştir. Diyarbakır'ın çevresindeki illerle ulaşımı için yolların tamiri ve yeni yolların yapılması (MMZC, 3.D, 2.C, 38.B: 440), şehre su tedarikinin sağlanması ve yeni su kanallarının inşa edilmesi (MMZC, 3.D, 2.C, 38.B: 447), yangın sonucunda zarar görmüş olan işyeri sahiplerine yardım yapılması ve vergilerinin ertelenmesi (MMZC, 3.D, 1.C, 9.B: 106), Ergani Madeni için ödenek ayrılması ve madenin daha verimli bir şekilde işletilmesi (TBMMZC, 2.D, 7.C, 18.B: 849), Diyarbakır'dan çeşitli sorunlarla ilgili meclise başvurmuş olan vatandaşların sorunları (BOA.DH.İ.UM. 20/11/3/39-2) gibi birçok konuda konuşmalar yapmış, önergeler sunmuştur. Son dönem Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlerde Feyzi Bey Malta'da bulunup aday olamamıştır. Fakat Feyzi Bey bu seçimlerde İl Seçim Kurulu tarafından Diyarbakır'dan aday gösterilmiş (BOA.DH.İ.UM.EK. 114/89-1) ve büyük bir çoğunlukla mebus seçilmiştir (BOA.DH.İ.UM. 118/15-1). Malta'da olduğu sırada milletvekili olarak seçildiğine dair haberi işittiği vakit büyük bir sevinç yaşadığını belirtmiş olan Feyzi Bey, Diyarbakırlı olmanın kendisi için zaten büyük bir şeref olduğunu, ondan sonra daha da büyük bir şeref haline dönüştüğünü söylemiştir (Küçük Mecmua, 24 Temmuz 1922: 11). Feyzi Bey'in seçimi kazandığına dair mazbatası düzenlenmiş (BOA.DH.İ.UM.EK. 117/80-3) ve İstanbul'a gönderilmiştir (BOA.DH.İ.UM. 117/94-2). Feyzi Bey'in bu şekilde milletvekili seçilmiş olması sonradan önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira TBMM Hükûmeti tarafından: *BMM, bu kere intihap edilen azalarla İstanbul Meclis-i Mebusanından iltihak eden azalardan müteşekkildir* (Kili ve Gözübüyük, 1985: 87) şeklinde bir karar alınmış ve bu karara binaen Feyzi Bey sürgün dönüşünde TBMM'ye milletvekili olarak katılmıştır (TBMMZC, 1.D, 14.C, 111.B: 217).

Feyzi Bey'in Tutuklanması ve Malta'ya Sürgün Edilmesi

Feyzi Bey'in, Ermeni tehcirine karıştığı ve zulüm yaptığına ilişkin iddialarla 15 Ocak 1919 tarihinde tutuklanması talep edilmiş ve Osmanlı Hükûmeti tarafından tutuklanmasına izin verilmiştir. (BOA.BEO. 4551/341309-2). Feyzi Bey'in tutuklanması kararı, dönemin Polis Umum Müdürü Halil Bey'e bildirilmiş ve kendisi tutukluluk için yetkilendirilmiştir (BOA.BEO. 4551/341309-3). Feyzi Bey'in tutuklanması talebi, İngiliz Amiral Calthorpe (BOA.BEO. 4551/341309/1-3) tarafından Osmanlı Hükûmetine iletilmiş (BOA.MV.214/26-1), hükûmetin Feyzi Bey'i tutuklamaması durumunda İngilizler tarafından tutuklanacağına dair açık beyanda bulunulmuştur (BOA.BEO. 4552/341352-2). Calthorpe, Feyzi Bey'in tutuklanması konusunda çok kararlı davranmış ve onun bu ısrarı Osmanlı belgelerinde açıkça yer almıştır (BOA.BEO. 4552/341352-2). Feyzi Bey iki gün boyunca saklandıktan sonra 17 Ocak 1919 tarihinde teslim olmuştur (*İkdam*, 16 Ocak 1919: 1). Feyzi Bey, zabita tarafından aranırken Şura-yı Devlet reisi Şerif Paşa'nın dairesine giderek zabita tarafından arandığına ilişkin bilgi aldığını ve kendisinin gidip teslim olacağını söylemiştir (*İkdam*, 19 Ocak 1919: 1). Şerif Paşa,

Feyzi Bey'in bu talebini telefonla zabıta dairesine bildirerek onu aramalarını, kendisinin gelip teslim olacağını söylemiştir (*Vakit*, 19 Ocak 1919: 2). Ardından Feyzi Bey polis müdürlüğüne gidip teslim olmuştur (*Sabah*, 19 Ocak 1919: 2). Feyzi Bey'in tutuklandığı haberi şifreli bir telgrafla Diyarbakır Polis Müdürlüğüne derhal bildirilmiştir (BOA.DH.ŞFR. 611/36-1). İlk sorgusu 18 Ocak 1919 tarihinde yapıldıktan sonra (*İkdam*, 18 Ocak 1919: 2) Feyzi Bey'in Ermeni Tehciri ile ilişkili olduğunun anlaşıldığı iddia edilmiş ve bu nedenle tutukluluğunun devamının uygun olacağı bildirilmiştir (*Sabah*, 5 Şubat 1919: 2). Bununla birlikte Feyzi Bey ile ilgili tutuklanmasını gerektirecek somut bir delil bulunamadığı için tahliye edileceğine dair beklenti oluşmuştur (*İkdâm*, 20 Ocak 1919: 2). Feyzi Bey, ilk sorgusundan sonra teminat ile tahliye edilmesini talep etmiş, fakat bu talep uygun görülmemekle Feyzi Bey'in tutukluluk halinin devamına karar verilmiştir (BOA.BEO. 4552/341352-1).

Feyzi Bey'in sorgusu dört gün içinde tamamlanmış (*Vakit*, 20 Ocak 1919: 1), mahkemeye çıkartılıncaya kadar başka bir sorguya tabi tutulmasına gerek olmadığına karar verilerek *Divan-ı Harb-i Örfi Tevkifhanesine* gönderilmiştir (*Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ocak 1919: 4). Feyzi Bey İstanbul'da tutuklu bulunduğu sırada *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde bir yalan haber yayımlanmıştır. Habere göre Ergani Madeni eski milletvekillerinden Kâmil Bey Divan-ı Harpte ifade vermiş, ifadesinde mezalim yapanlardan birinin Feyzi Bey olduğunu söylemiş, böylece Feyzi Bey'in suçu sabit olmuştur. *Hadisat Gazetesi* Kâmil Bey ile bu konuda bir mülakat gerçekleştirmiştir. Kâmil Bey kendisinin öyle bir ifadede bulunmadığını, *Tasvir-i Efkâr*'daki haberin yalan olduğunu söylemiştir (*Hadisat*, 6 Şubat 1919: 3). Feyzi Bey'in tutuklanması hakkında yanıltıcı yayın yapan bir başka gazete *Alemdar* olmuştur. Gazeteye göre Feyzi Bey'in tutukluluğunun başka tutuklamaların habercisi olduğu yönündeki yorumlar yersizdir ve Feyzi Bey de bir an önce serbest bırakılacaktır (*Alemdar*, 16 Ocak 1919: 2). Fakat öyle olmamıştır, Feyzi Bey ile birlikte yüzlerce Osmanlı devlet adamı, milletvekili, asker ve düşünür İngilizler tarafından İstanbul'dan kaçırılarak Malta zindanında hapsedilmişlerdir.

Feyzi Bey'in İstanbul'daki tutukluluğu bir aydan fazla sürmüştür. İngilizler Feyzi Bey'in yargılanmasının geciktiğini ileri sürerek onu Osmanlı Devleti'nden alıp ülke dışına sürgüne göndermişlerdir (*Türkgeldi*, 1949: 207). Öncelikle 21 Şubat 1919 tarihinde Mısır Seydibeşir Esir Kampına götürülmüş olan Feyzi Bey (*Vakit*, 22 Şubat 1919: 2), oradan, bazı kaynaklarda iddia edildiği gibi 3 Haziran 1919 tarihinde değil (*Şimşir*, 1976: 136), 23 Temmuz 1919 tarihinde Malta Adası'na gönderilmiş olup (*Vakit*, 3 Haziran 1919: 2) Malta'ya gönderilen sürgünlerin öncülerinden olmuştur (Yalman, 1997: 524). Feyzi Bey, meclise göndermiş olduğu bir dilekçesinde dört seneden fazla tutuklu kaldığını ve sürgün edildiğini belirtmişse de bu hesap yanlıştır. Feyzi Bey toplamda yaklaşık olarak iki buçuk sene sürgünde kalmıştır (BOA.BEO. 4692/351866-1).

Birinci Dönem TBMM’de Feyzi Bey

TBMM tarafından Malta’da bulunan sürgünlerin durumu görüşülmüş, Mebusan Meclisine seçilmiş olan sürgünlerle ilgili İstanbul Meclis-i Mebusan azasından iken Mevkufen İngilizler tarafından Malta’ya gönderilmiş olan Sivas Mebusu Rauf, Kara Vasıf; Edirne Mebusu Şeref, Faik; İstanbul Mebusu Numan, İzmir Mebusu Tahsin, Diyarbakır Mebusu Feyzi ve Zülfü ve Gelibolu Celal Nuri, Karahisarısahib Mebusu Ali Beylerle Isparta Mebusu Cemal Paşa’nın Büyük Millet Meclisi azası addolunmalarına ve kendilerine tahsisat verilmesine dair Divan-ı Riyâset kararı (TBMMZC, 1.D, 3.C, 41.B: 1) görüşmeleri sırasında ismi geçen kişilerin TBMM’ye kabul edilmeleri konusu gündeme alınmış (TBMMZC, 1.D, 3.C, 41.B: 16) ve milletvekillerinin tamamının destek vermesi sonucu (TBMMZC, 1.D, 3.C, 41.B: 18) öneri kabul edilmiştir (Kanunlar Dergisi C.1: 417). Feyzi Bey, Meclis-i Mebûsana seçilmiş olduğundan dolayı Millî Mücadele Meclisi olarak da kabul edilen (Velidedeoğlu, 1990: 247) Birinci Mecliste yer almıştır (TBMMZC, 1.D, 9.C, 6.B: 92). Meclisteki yoklamalarda (TBMMZC, 1.D, 3.C, 46.B: 176), kanun önergeleri için yapılan oylamalarda (TBMMZC, 1.D, 3.C, 49.B: 256-258) ve meclis yeni yıl açılışlarında (TBMMZC, 1.D, 9.C, 1.B: 6) Feyzi Bey ile diğer sürgün milletvekillerinin isimleri okunmaya başlanmıştır.

Malta’dan döndükten sonra meclise katılmış olan Feyzi Bey, milletvekillerinin yoğun alkışları arasında yaptığı konuşmasında meclisin Malta’daki sürgünleri kurtarmak için yaptığı çalışmalardan dolayı teşekkür etmiş, mecliste bulunduğu için çok mutlu olduğunu belirtmiş ve İngilizlere lanet okumuştur (TBMMZC, 1.D, 15.C, 138.B: 287). Feyzi Bey Birinci Dönem TBMM’de büyük çoğunluğu Nafia Vekâletinin iş ve eylemleri ile ilgili sorulmuş olan sorulara verilen cevaplardan ibaret olan on beş konuşma yapmıştır. 14 Ocak 1922 tarihinde meclisteki oylama sonucunda milletvekillerinden büyük bir destek alarak yüz yetmiş üç oy ile Nafia Vekili olarak seçilmiştir (Karabekir, 2009: 779). Feyzi Bey Nafia vekili olarak seçildikten sonra *Cenab-ı Hakk’a kasem ederek* ve kendisine oy vermiş olan milletvekillerine teşekkür ederek görevine başlamıştır (TBMMZC, 1.D, 22.C, 99.B: 585). Fransızlara göre Feyzi Bey, sıkı Alman dostu olan Genç Türklerden biri olup Fransızlardan nefret edenler arasında yer almıştır ve böyle birinin Türkiye’deki hükûmetin bakanlarından biri olması Fransa için olumsuz bir durumdur (Nicol, 1922: 22). Chester Projesi ile ilgili olarak mecliste yaptığı konuşmada Nafia vekili Feyzi Bey, Gauranty Trust Şirketinin projeye kefil olduğunu iddia etmişse de bu iddia adı geçen şirket tarafından reddedilmiştir (The New York Times, April 19, 1923: 3).

Nafia vekili olduğu dönemde Feyzi Bey, Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılan bölgelerin imarının yanı sıra ülkedeki demiryollarının onarılması ve yeni demiryollarının yapılması için yoğun çaba sarf etmiştir (Vakit, 4 Kasım 1922: 4). Bu konuda Feyzi Bey’in yaptığı en önemli çalışmalardan biri, demiryollarının inşası için Amerikan şirketleri ile antlaşma imzalamış olmasıdır. Chester Projesi’nin devamı için Türkiye adına Feyzi Bey ile Ottoman-American Development

Company adına Clayton Kennedy ve Arthur Chester arasında Doğu Anadolu'daki demiryollarının inşası için önemli bir antlaşma imzalanmıştır (*The World Almanac* 1925, 1925: 671). Bu antlaşmaya göre Sivas'tan başlayarak Elâziğ, Ergani, Diyarbakır ve Bitlis üzerinden Van'a ulaşacak olan bir demiryolu hattı inşa edilecektir. Ayrıca Elâziğ'dan Yumurtalık ve Ceyhan'a uzanan bir hat inşa edilecektir. Daha sonra belirlenecek bir noktadan başlayan ayrı bir demiryolu hattı Musul ve Kerkük üzerinden Süleymaniye'ye ulaştırılacaktır (*Papers of the United States* 1923-1938: 1216-1241). Feyzi Bey, mecliste yaptığı konuşmasında toplam üç bin dört yüz kilometrelik demiryolu hattı projesinin ülkenin gelişmesi ve kalkınması için büyük ehemmiyet arz ettiğini belirterek milletvekillerinden projeye onay vermelerini istemiştir (TBMMZC, 1.D, 28.C, 18.B: 367).

Feyzi Bey'e göre Chester Projesi uygulanırsa Şark vilayetlerinin geliri çoğalacak ve ülkenin birçok yerinde işlenmemiş olan madenlerin çıkartılarak işlenmesi sağlanacaktır. Chester Projesi ile ilgili haberler Amerikan basınında yoğun bir şekilde yer almış, Feyzi Bey'in konuşmalarına yer verilerek projenin öneminden söz edilmiştir. (*Tampa Morning Tribune*, April 30, 1923: 1). Antlaşmanın tam metni, tarihteki en kârlı ekonomik sözleşme notu düşülerek Amerikan basınında yer almıştır. (*The Sun*, April 28, 1923: 1). Antlaşmanın Amerika adına çok kârlı olduğu, Amerikan şirketinin doksan dokuz yıl boyunca Türkiye'de ekonomik faaliyetlerde bulunacağı vurgulanmıştır (*Los Angeles Times*, April 28, 1923: 2). Fransızların yoğun protestolarına rağmen antlaşma imzalanmıştır. (*Iowa City Press Citizen*, April 30, 1923: 1). Ankara'daki temasları hakkında bilgi vermiş olan Arthur Chester, orada temasta bulunduğu hükümet yetkilileri hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. Ankara'da en samimi ilişkiler kurduğu kişinin Feyzi Bey olduğunu ifade etmiş olan Chester, Feyzi Bey hakkında oldukça olumlu şeyler söylemiştir. Ona göre Feyzi Bey güvenilir biridir, her devletin, her hükümetin ve hatta her şirketin ihtiyacı olan türden kaliteli bir yöneticidir. Feyzi Bey, ülkesi adına çalışmak için kişisel anlamda elde edebileceği büyük kazançları feda etmiştir ve ilginç bir etkileyiciliğe sahiptir (*Current History*, February 17, 1923: 759).

Henüz resmî olarak Lozan Antlaşması imzalanmadığı ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti kurulmadığı halde Ankara'da ele alınmış olan en önemli konulardan biri eğitim ve özgür düşüncenin geliştirilmesi olmuştur. Bu amaçla Serbest Âli Dersleri adı altında derslerin verilmesine 4 Aralık 1921 tarihinde Sultani Mektebi Konferans Salonu'nda başlanmış ve ilk konuşmalarda bu derslerin Anadolu'da kurulacak olan üniversitelerin temel taşı olması temennisinde bulunulmuştur. Serbest Âli derslerinin ikinci dönemi, 9 Ekim 1922 tarihinde törenle başlatılmış ve açılışa katılanlardan biri de ülkenin kalkındırılmasının çok önemli olduğuna inandığını söylemiş olan Feyzi Bey olmuştur (Güneş, 2009: 349).

Feyzi Bey, saltanatın kaldırılmasına tam destek vermiş, mecliste bu konuda uzun bir konuşma yapmıştır. Ona göre millet artık hükümdarların idaresi yerine kendi kendisini idare edeceği bir sistem istemektedir, Osmanlı saltanatı yerine

millet meclisi tercih edilmektedir ve halk bu idareyi temin etmek için büyük bedeller ödemiştir. Sevr Antlaşması'nı imzalamış olan Osmanlı Hükümetinin yönetimde söz hakkı sahibi olması mümkün değildir. Bu nedenle İstanbul'daki hükümet ile tüm ilişkiler kesilmeli ve onlar kale alınmamalıdır (TBMMZC, 1.D, 24.C, 129.B: 276-277). Halifeliğin kaldırılması sırasında Halk Fırkası grubunda konu ile ilgili müzakere yapılmıştır. Müzakereler sırasında söz almış olan Feyzi Bey, Osmanlı hanedanının tümünün yurt dışına çıkartılması kararına şerh düşmüş, hanedanın kadın üyeleri ile damatların bu karardan muaf tutulmalarını talep etmiştir. Feyzi Bey'e göre siyaset erkek işidir ve kadınların siyasete karışma ihtimalleri bulunmadığına göre hanedan kadınları ile onların eş ve çocukları kanun kapsamına alınmamalıdır. Feyzi Bey, bu yönde bir önerge sunmuş ise de bu talep uygun görülmemiş ve kanun olduğu gibi kabul edilmiştir (Demirel ve Konur, 2002: 441-448).

Feyzi Bey'in Halk Fırkasına katılması hakkında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hatıralarında bazı bilgiler yer almaktadır. Ona göre Mustafa Kemal Paşa Çankaya'da arkadaşları ile toplantı yapmış ve yaptıkları hesaba göre birinci grubun mecliste azınlıkta kaldığını fark etmişlerdir. Bunun üzerine Doğulu milletvekilleri ile görüşülmeye karar verilmiş ve Feyzi ile Zülfü Beyler Çankaya'ya davet edilmişlerdir (*Vatan*, 27 Mart 1924: 1). O sırada muhaliflerle bir toplantı halinde bulunan Feyzi ve Zülfü Beyler, Çankaya'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve kısa bir süre sonra birinci grupta yer almaya karar vermişlerdir (Karaosmanoğlu, 1984: 83-88). Karaosmanoğlu, görüşmenin içeriği veya bir pazarlık yapıp yapılmadığı konusunda bir bilgi vermemektedir. Muhalifler tarafından bu görüşme iyi karşılanmamış olup görüşme sonucunda otuzdan fazla milletvekilinin Mustafa Kemal Paşa'nın grubuna katılacağı düşünülmüştür (Tunçay, 2015: 101). Böylece mecliste çoğunluk sağlanmıştır ve Doğulu milletvekilleri her iki grup arasında bölünmüşlerdir (Göldaş, 1997: 490).

İkinci Dönem TBMM'de Feyzi Bey

TBMM İkinci Dönemi için yapılmış olan seçimlerde Feyzi Bey (*Hakimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923: 1), Fakızade Şeref Bey, Hazrolu Mehmet Bey, Ziya Gökalp ve Zülfü Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından Diyarbakır milletvekilleri adayları olarak ilan edilmişlerdir (BOA.DH.İ.UM.EK. 114/89-1). 28 Haziran 1923 tarihinde yapılmış olan seçimlerin sonunda aday listesinden Feyzi Bey, Abdurrahman Şeref Uluğ, Zülfü Bey, Mehmet Nuri Budak ve Ziya Gökalp, grubun listesinde yer almamış olmalarına rağmen İbrahim Tali Öngören ve Abdulkadir Cavit Ekin Diyarbakır'dan milletvekili seçimini kazanmış ve 11 Ağustos 1923 tarihinde başlayıp 26 Haziran 1927 tarihinde sona ermiş olan TBMM'nin ikinci döneminde mecliste yer almışlardır. Feyzi Bey son defa bulunduğu İkinci Dönem TBMM'de tamamına yakını Nafia Vekâletinin çalışmaları ile ilgili sorulmuş olan sorulara verilen cevaplardan ibaret olan on yedi konuşma yapmıştır. Feyzi Bey hükümette yer aldığı gibi Halk Fırkası yönetiminde de önemli görevlerde bulunmuştur. Ardi ardına iki defa fırka birinci reis vekilliğine seçilmiş olan Feyzi Bey (Vakit, 20 Mart

1924: 1), fırka başkanının olmadığı durumlarda parti grup toplantısını yönetmiştir (Vakit, 28 Mart 1924: 1).

Feyzi Bey Lozan'a gitmemiştir; fakat Lozan Antlaşması'nın ikinci maddesi ve tahliye ile ilgili protokolün yedinci maddesinin görüşmelerine katılmak üzere Fethi Bey başkanlığında oluşturulan heyette yer almış ve İstanbul'daki görüşmelere katılmıştır (BOA.HR.İM. 240/89-1). Feyzi Bey, Halk Fırkasının milletvekilleri adaylarını belirleme yetkisini parti başkanına devretmesinden sonra Üçüncü ve Dördüncü Dönem TBMM için yapılan seçimlerde Halk Fırkası Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilmemiş ve ölümüne dek bir daha mecliste yer alamamıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kurulmuş olan ve en önemli hedefi Türkiye'nin baştan sona restorasyonu ile ekonomik istikrarının sağlanması olarak açıklanan ilk hükûmette Feyzi Bey Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır (Time, September 10, 1923: 12).

Feyzi Bey, politikanın yanı sıra ticari faaliyetlerine devam etmiş ve bir tütün şirketi kurmak için başvuruda bulunmuş (BOA.A.}DVN.MKL. 64/20-1), başvurusu kabul edilerek şirket kurmasına izin verilmiştir (BOA.MV. 249/27-1).

Genç Hadisesi veya Şark İsyanı olarak da bilinen (Ersal, 2016: 57) Şeyh Sait öncülüğündeki isyan hakkında TBMM'de müzakereler yapılmış ve bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bazı milletvekillerine göre sert tedbirler alınmalıdır ve isyan şiddetli bir şekilde bastırılmalıdır. Feyzi Bey'in de aralarında yer aldığı diğer bazı milletvekillerine göre durum sanıldığı kadar sertlik gerektirecek bir noktada değildir ve olağanüstü sert tedbirlere gerek yoktur. Meclisteki müzakerelerden bir sonuç çıkmamış ve konu Halk Fırkası grup toplantısında ele alınmıştır. Toplantı sonunda hükûmet hakkında güven oylaması yapılmasına karar verilmiştir. Dönemin milletvekillerinden İbrahim Arvas tarafından verilmiş olan bilgilere göre o sırada Doğulu milletvekilleri Feyzi Bey ile Zülfü Bey'in etrafında toplanarak konuyu görüşmüşlerdir. Bölgeden sürekli olarak haberler alan bu milletvekillerine göre isyan sadece küçük bir bölgede çıkmıştır ve İsmet Paşa ile çevresindeki bazı milletvekilleri tarafından abartılmaktadır. Bölgeden isyana destek çok sınırlıdır ve isyanın başarılı olma şansı yoktur. Hatta öyle ki Diyarbakır halkı surlara çıkmış Şeyh Sait birliklerine karşı askerlerle birlikte savaşmaktadır. Bu müzakerelerin sonucunda Doğulu milletvekilleri kendi aralarında şeref yemini ederek Fethi Bey hükûmetine güven oyu vermeye karar vermişlerdir (Arvas, 2021: 83). Fakat oylama sırasında bu milletvekillerinden bazıları fikir değiştirerek Fethi Bey Hükûmetinin aleyhinde oy kullandıkları için hükûmet düşmüş ve yeni hükûmet İsmet Paşa tarafından kurulmuştur (Toptancı, 2018: 72-93). Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra TBMM'de yapılmış olan bir Halk Fırkası toplantısı sırasında Şark Havalisi hakkında uzun süren müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler sırasında söz almış olan Feyzi Bey, bir saat süren uzun bir izahatta bulunmuştur (Karabekir, 2009: 960). Konuşmanın içeriği hakkında bilgi edinilememiştir.

Feyzi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yegâne lider ve tek emir sahibi biri olduğuna inanmıştır. Ankara'nın başkent yapılması tartışmaları sırasında

başkentin neresi olacağına tartışıldığı bir sırada Feyzi Bey son kararın Mustafa Kemal Paşa'ya ait olacağını, meclisin bile onun emrine uyacağını iddia etmiştir (Karabekir, 2005: 106). TBMM'nin 23 Mayıs 1925 tarihli oturumunda oturum Başkanı Kâzım Paşa Birinci TBMM üyelerinden İstiklal Savaşı'nda olağanüstü yararlılık gösterenlere madalya verileceğini söylemiştir. Görüşmelere geçilmeden önce şehitler için iki dakika saygı duruşunda bulunulmuştur. İki dakika ayakta beklenip Fatiha okunduktan sonra madalya alanların isimleri okunmuştur. Madalya takdim edilenlerden biri olan Feyzi Bey'e Yeşil Kurdeleli İstiklâl Madalyası verilmiştir (TBMMZC, 2.D, 16.C, 85.B: 126).

Bütün hizmetlerine rağmen Feyzi Bey ve bütün akrabaları Diyarbakır'dan ülkenin değişik noktalarına sürgün edilmişlerdir. Hatta birçoğu birden fazla sürgüne maruz bırakılmışlardır. Aile üyeleri sürgünde zor günler geçirmiş, yokluk içinde yaşamışlardır. Rıza Nur'un iddiasına göre Feyzi Bey'in ailesi ve akrabaları Şeyh Sait İsyanı sırasında isyancılara karşı savaşmış ve devletin yanında yer almışlardır. Bölgenin durumundan haberdar olan Feyzi Bey, dönemin başbakanı Fethi Bey'e isyanın küçük bir alanda başladığı ve kolaylıkla bastırılabilceği, olağanüstü tedbirlere gerek olmadığı yönünde telkinlerde bulunmuş ve Fethi Bey de bu telkinleri dikkate alarak mecliste bu yönde konuşmalar yapmıştır. İsyandan sonra bu nedenle Feyzi Bey ve ailesi sürgün edilmiş, mallarına el konulmuştur (Nur, 1967: 1328). Feyzi Bey, ailesi ve akrabalarının affedilmesi için başta İsmet Paşa olmak üzere devlet görevlilerine mektuplar yazmış ve talepte bulunmuş ise de bu çabalarından bir sonuç alamamış ve bir daha Diyarbakır'a yerleşmesine izin verilmemiştir (BCA. 30-10-0-0, Muamelat Genel Müdürlüğü. 4-24-29).

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu sürecinde Feyzi Bey, fırka lideri ve uzun zamandan beri arkadaşı olan Fethi Bey'i hem Yalova'da (Son posta, 18 Ağustos 1930: 2) hem de İstanbul'da ziyaret ederek fırkaya katılmak istediğini ifade etmiştir (Son posta, 20 Ağustos 1930: 2). Fırkanın kısa süre içerisinde kapatılması sonucunda Feyzi Bey'in siyasi yaşamı sona ermiştir. Ondan sonra İstanbul'da yaşamış olan Feyzi Bey, sadece ticari faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Feyzi Bey, 17 Şubat 1933 tarihinde İstanbul'da ölmüş olup (Vakit, 18 Şubat 1933: 1) cenazesi Karaca Ahmet Mezarlığına defnedilmiştir (Vakit, 19 Şubat 1933: 2).

Sonuç

Feyzi Bey, tüm hayatını ülkenin işgallerden kurtarılması ve ardından en iyi şekilde imarı için adanmış ve memlekete hizmet uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Öyle ki, ona göre memleketin mali ve iktisadi bağımsızlığını sağlamak ve aydın bireyler yetiştirmek, memleketin işgalden kurtarılmasından bile daha zor bir meseledir. Bu amaçla hareket etmiş olan Feyzi Bey, öncelikle Diyarbakır halkının teveccühünü kazanması sonucunda 1909-1927 yılları arasında sürekli olarak milletvekili seçilmiştir. Feyzi Bey, Diyarbakırlılar tarafından o derece benimsenmiştir ki Malta sürgününde bulunduğu için aday olamadığı seçimlerde halk tarafından aday gösterilmiş ve büyük bir çoğunluğun desteği ile yeniden milletvekili seçilmiştir. Feyzi Bey'in milletvekili olarak önce İstanbul'da ve

ardından Ankara'da bulunması, memlekete hizmet edebilmesi anlamında onun için yol açıcı olmuştur. Feyzi Bey kısa süre içerisinde meclisteki faaliyetleriyle göz doldürmüş ve encümenler ile meclis komisyonlarında yer almıştır. Ardından ilk Ankara hükümetlerinde birkaç defa bakan olarak yer almıştır.

Feyzi Bey, her dönemde devlete hizmet esaslı hareket etmiş ve ona göre davranmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında aşiretleri ve köyleri gezerek halkı savaşa destek vermek konusunda ikna etmek için çalışmış olan Feyzi Bey, bu çabalarından dolayı ödüllendirilmiştir. Millî Mücadele Dönemi boyunca hem mecliste hem de cephelerde bilfiil bulunarak mücadele sürecine büyük katkı yapmış olan Feyzi Bey, bu faaliyetlerinden dolayı bir kez daha ödüllendirilmiştir. Ardından Bayındırlık Bakanı olarak yer almış olduğu hükümetlerin faaliyetlerinde ve ülkenin imarında önemli çalışmalarda bulunmuş olan Feyzi Bey'in şüphesiz ki başardığı en önemli projelerden biri, Chester Şirketi ile anlaşması sonucunda başlattığı demiryolu projesi olmuştur.

Feyzi Bey, tüm çalışmalarına ve kendisine olan büyük saygısı ile sadakatine rağmen Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden çıkartılmış, bir daha mecliste yer alamadığı gibi hiçbir devlet görevine atanmamıştır. Yetmezmiş gibi kendisi ve ailesi hakkında sürgün kararı verilmiş ve çok sevdiği memleketi Diyarbakır'dan uzaklaştırılmıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilk dönemindeki bazı sürgünleri şüpheli hâle getirmektedir, zira Feyzi Bey'in memleketinden sürgün edilmesini gerektirecek hiçbir faaliyeti tespit edilebilmiş değildir. Aksine ülkesi için çok sayıda faydalı hizmetlerde bulunduğu çok defa kayıt altına alınmış ve belgelenmiştir.

Kaynakça

Resmî Belgeler

Mebûsân Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Cerideleri

Arşivler

Cumhuriyet Arşivi

Millî Kütüphane Arşivi

Osmanlı Arşivi

TBMM Arşivi

Sürelî Yayınlar

Alemdar

Amid-i Sevda

Current History

Hadisat

Hâkimiyet-i Milliye

Iowa City Press Citizen

İkdam

Kanunlar Dergisi

Kara Amid

Küçük Mecmua
Los Angeles Times
Sabah
Son Posta
Tampa Morning Tribune
Tercüman-ı Hakikat
The New York Times
The Sun
Vakit
Vatan
Volkan

Kıtaplar

- Ahmad, F. Dankwart, A. R. (1976). İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Meclisler 1908 – 1918, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4/5.
- Aksüt, A. K. (1944). Profesör Mehmed Ali Ayni, Hayatı ve Eserleri, İstanbul: Ahmet Sait.
- Arvas, İ. (2021). Tarihi Hakikatler, İstanbul: Biyografi Net.
- Beysanoğlu, Ş. (1956). Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894 – 1909, S.2, Diyarbakır: Şehir.
- Demirel, Y., Konur, O. Z. (2002). CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924), İstanbul: Bilgi.
- Ersal, A. (Güz 2016). Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Şeyh Sait İsyanına Bakışı, CTAD, Sayı:24.
- Göldaş, İ. (1997). Önerge-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 “Seçim”leri, Atama Meclis ve Sonrası, İstanbul: Belge.
- Güneş, İ. (1997). Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Güneş, İ. (2009). TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İş Bankası Yayınları, İstanbul: İş Bankası.
- Günkut, B. (1937). Diyarbakir Tarihi, Diyarbakir: Halkevi.
- Karabekir, K. (2005). Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz, İstanbul: Emre.
- Karabekir, K. (2009). Günlükler (1906-1948), İstanbul: Yapı Kredi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). Politikada 45 Yıl, İstanbul: İletişim.
- Kili, S., A. Şeref Gözübüyük, Ş. A. (1985) Türk Anayasa Metinleri, Ankara: İş Bankası.
- Nicol, E. (1922). Angora et la France, Une Réponse à M. Franklin-Bouillon, Société Générale d'Imprimerie et d'Édition, Paris.
- Nur, R. (1967). Hayat ve Hatıratım, C.IV, İstanbul: Altındağ.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1923, (1938). Volume II, Unites States Government Printing Office, Washington: US Printing Office.
- Şimşek, M. (2006). Amid'den Diyarbakir'e Eğitim Tarihi, İstanbul: Kent.
- Şimşir, B. (1976). Malta Sürgünleri, İstanbul: Milliyet.

- The World Almanac and Book of Facts for 1925 (1925). Ed: Robert Hunt Lyman, New York: The New York World.
- Toptancı, C. (2018). Çözülme, Yüzyılın Serüveni, İstanbul: Erguvan.
- Tunçay, M. (2015). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Türkgeldi, A. F. (1949). Görüp İşittiklerim, Ankara: TTK Basımevi.
- Velidedeoğlu, H. V. (1990). İlk Meclis ve Millî Mücadele'de Anadolu, İstanbul: Çağdaş.
- Yalman, A. E. (1997). Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I (1888 – 1922), Yay. Haz: Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera.

Ekler

Ek 1: Feyzi Bey, Mebusan Meclisi Birinci Dönem, TBMM Arşivi, Mebusan Meclisi Albümü

وفاقی ممبر
دیاربکر مبعوف برنج زام فیضی بیک
Beyazıt mecl
Birinci Dönem Feyzi Bey

Ek 2: Feyzi Bey, Mebusan Meclisi Birinci Dönem, TBMM Arşivi, Mebusan Meclisi Albümü

دياربكر ولايتى

دياربكر ميمونى پرىنچى زاده فيضى بك

Ek 3: Feyzi Bey TBMM Birinci Dönemi, (Vakit, 4 Kasım 1922: 1).

Ek 4: Halk Fırkası Birinci Reis Vekili Feyzi Bey, "Halk Fırkası Heyet-i İdaresi İntihabı Yapıldı" (Vakit, 20 Mart 1924: 1).

Ek 5: Malta sürgününde Feyzi Bey, Milli Mecmua. Altındaki yazı: “Sağdan itibaren Zülfüzade Zülfü Bey, (Sabık Diyarbakır Mebusu), Piriñçizade Feyzi Bey, Binbaşı Nihat Bey, ortada oturan Ziya Gökalp Bey [*]” * 335 Kânunuevvelinde Malta’da çıkarılmıştır. Milli Mecmua, Birinci Sene, No 24, 5 Teşrinisâni 1340, (5 Kasım 1924: 381).

Ek 6: Feyzi Bey'in Diyarbakır'da vermiş olduğu bir konferans, muhtevası itibariyle önemli konulara değinildiği düşünüldüğünden konferansın tam metnine yer verilmiştir. “Nafia Vekili Feyzi Beyefendi Tarafından Diyarbekir Ahalisine Hitaben Gençlik Derneğinde Verilen Konferans” (Küçük Mecmua, Diyarbekir, 24 Temmuz 1922: 10-15).

“Muhterem ve aziz kardeşlerim;

Bugün aranızda tekrar bulunmak saadetini bahş ettiğinden dolayı her şeyden evvel Allaha şükrederim. Seven ve hürmet eden bir vatandaşınız sıfatıyla sizi selamlarım. Temin ederim ki şimdi hayatımın en aziz ve en bahtiyar zamanını yaşıyorum. Bu bahtiyarlık, hiç şüphesiz, hakkımda gösterdiğiniz emniyet ve itimattan neşet etmiştir. Bu itibarla en samimi minnettarlıklarımı kabul etmenizi rica ederim. Hususiyile Malta Adası'nda, hain bir düşmanın pençesinde elemli bir esirlik hayatı geçirirken bizi tekrar millet meclisine aza intihap buyurdunuz. Bu haber karanlıklarda boğulan hayatımızı o zaman bir güneş gibi tenevvür etmiş ve gadr, zulme karşı bu suretle gösterdiğiniz tuğyan ve celadet esirleri düşmana adeta can damarından vurmuştu. Düşman da anlamıştı ki ansızın milletin birkaç güzidesini tevkif esir eylemekle yaşayan büyük bir milletin azmini, iradesini zir u zeber etmenin imkânı yoktur. Düşman da öğrenmişti ki o zaman dört tarafı denizle muhit bir adanın içinde asırların yadigârı bir hisarın bir kalanın içinde hapis ve tazyik ettiği her ferk arkasında, milletin saadeti ve selameti için canını feda eden, hayatını feda etmeyi bir vazife bilen yüzlerce binlerce güzideler daha vardır. Milyonlarca fertlerden mürekkep münevver bir millet vardır ve birkaç münevveri ortadan kaldırmakla bütün milleti ortadan kaldırmanın imkânı yoktur. Esaret dakikalarımda gerek bendeniz ve gerek refiki muhteremim Zülfi Bey için gösterdiğiniz bu alaka ve irtibat bundan dolayıdır ki ferdi ve şahsi olmaktan ziyade milletin o kıymetli faziletini göstermek pek ulvi ve ehemmiyetliydi. Vatandaşınızın kalbinde o dakikada bütün vatandaşları için, sizin için yer eden gurur ve mefharet hisleri her türlü tasvirin fevkindedir. Emin olunuz ki bir Diyarbekirli olmak şerefi benim indimde bütün şereflerin en büyüğüdür. Bu şeref hayatımı en son dakikasına kadar tetviç edecektir. Aziz kardeşlerim: tecrübe ile anladım ki hayatta esir olmak kadar acı ve zehirli bir şey yoktur. Hâlbuki düşmanlarımızı tasavvur ettiğinizde koca bir milleti maddeten ve manen esir etmeye çalışıyorlardı. Artık onların hazırladıkları suisadin ne derece feci ve elemli olacağını izaha lüzum yoktur zan ederim. Yaşayan, yaşamak hakkında metin olan milletler ise bittabi düşmanlarının bu yoldaki sui niyetlerini evelden takdir ederek böyle vahim bir akıbete duçar olmamak için azami fedakarlıklarda bulunurlar. Nitekim milletvekillerinin İstanbul'da 28 Kânunusani 1338'de (28 Ocak 1920) kararlaştırdıkları Millî Misak'ın altı maddesi de sırf bir gayeye yani esir olmamak gayesine matuf olunmaktadır. Biz umumi harpten sonra mütarekeyi büyük bir hüsnü niyet ve teslimiyetle kabul etmiş ve adaletin ve hakikatin hâkim olacağını zan ve tahmin eylemiştik. Asırlardan beri memleketimiz ve milletimiz için düşmanlarımız tarafından hazırlanan suikastları, düşmanlarımızın ihtiraslarını pek iyi bildiğimiz hâlde bir defa daha onları tecrübe etmek mahsuriyeti hâsil

olmuştur. Hâlbuki mütareke tarihinden şimdiye kadar cereyan eden vakıalar bile kendilerinin hakiki maksatlarını bütün çıplaklığıyla göstermeye kâfidir. Şark vilayetlerimize bir Ermenistan, Karadeniz sahillerinde bir Pontus çörektirmek teşebbüsleri, Adana'nın, İstanbul'un ve boğazların, Trakya'nın işgalleri ve nihayet bütün bütün Anadolu'nun garp kısmının: İzmir'le Bursa'nın işgalleri gibi vakıalar hep düşmanların anavatanımız için ne düşündüklerini ne yapmak istediklerini tamamıyla gösteriyor. Asırlardan beri daima müstakil yaşamak, hür yaşamış olan dünyanın en büyük bir milletine karşı yapılan haksızlıklar, zulüm ve itisaf, icra edilegelen bütün canavarlıklar, tüyleri ürpertecek cinayetler gerek Hristiyan medeniyeti namına gerek Avrupa medeniyeti namına bir şeyndir, bir lekedir. Milletimiz şüphesiz bu tasallut ve taarruzlara karşı artık sabredemezdi, tahammül edemezdi. Allah'ın inayetine, peygamberimizin ruhaniyetine ve imdadına sığınarak bir arslan gibi yine kıyam etti. Hakını, hürriyetini kılıcıyla korumaya başladı. İşte üç sene oluyor ki milletimiz kendisinden istenilen bütün meşru haklarını birer birer gasıpların elinden kurtarmak için kıyam ve müdafaa halinde bulunmaktadır. Düşmanlarımız Sevr Muahedesi'ni İstanbul'un bazı seviyesiz cibilliyetsiz şahıslarına imzalatılmakla milletimiz için verdikleri idam hükmünün hakiki maiyetini göstermiştiler. Bu tarihi paçavranın hülasası siyasi, adli, mali, iktisadi esaret ve nihayet ebedî bir izmihlal ve ebedî bir inkırazdı. Binlerce senelik şevketli bir tarihe malik, azim bir medeniyete, ahrarana ananelere sahip milletimizin bu hükme baş eğmesine esasen imkân yoktu. Bu itibarla milli hareketimiz, tarihin şimdiye kadar işittiği hadiseler içinde en meşru ve en haklı olanıdır. Hususiyile milletimiz bu meşru kıyam ve ihtilali, kıymetli ve hayırlı bir inkılap haline ifrağ ederek milli bir devlet vücuda getirmiş ve asırlardan beri halkla aladakar olmak istemeyenlerin elinde zebun kalan iradesini eline almış, kemendi miktaratına kendisi hâkim olmuştur. Bunun için, milletin şimdiye kadar sarf ettiği gayret, büyük küçük bütün milletdaşların bezlettiği fedakârlıklar her türlü tasavvur ve tasvirin fevkinde bir ulviyeti haizdir. Millet kendi iradesine sahip olarak Türkiye Büyük Millet Meclisini ve hükûmetini vücuda getirinceye kadar harici, dâhili ne kadar zorlukları, güçlükleri yenmek mecburiyetinde kaldığını cümlemiz biliyor ve bu fedakarlıkları en büyük bir hürmet ve iftiharla hafızamızda saklıyoruz. Tasavvur buyurunuz: her tarafı harici ve dâhili düşman istilası altında kalmış, silahsız, müdafaasız kimsesiz bir vatan iki üç sene zarfında hududunun her tarafını emniyet altına almak, harici ve dâhili selametini takviye etmek ve nihayet en son tahrip vasıtalarıyla mücehhez bir orduyu senelerce durduracak kadar yüz binlerce süngüden müteşekkil muazzam bir ordu vücuda getirmek Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti için şüphesiz en büyük bir muvaffakiyete delildir. Efendiler, şarktaki vilayetlerimiz için artık Ermeni meselesi kalmamıştır ve yoktur, Karadeniz vilayetlerimiz için bir Pontus meselesi kalmamıştır. Bir Adana, bir Kilikya meselesi kalmamıştır. Nüfus mıntıkaları meselesi kalmamıştır. Memleketimiz dâhilinde bir Konya, Koçgiri, Yozgat ve ila ahir gibi sırf düşman teşvikiyle vücuda gelen ve getirilen dâhili meseleler kalmamıştır. Hülasa, hududu emin, dinen ırken tarihen müttehit, yekdiğerine karşı mütekebil hürmet ve fedakârlık hisleriyle meşhun, ırki ve içtimai haklarıyla millî harslarının doğru

ilhamlarına tamamen riayetkâr evlada sahip sağlam bir anavatan tesis etmiştir. Yalnız unutmamalı ki bu mikdas anavatanın bütün kısımları düşmanın tasallutundan kurtarılmış değildir. Bursa ve Aydın, İstanbul ve Trakya vilayetleri Misak-ı Milli'mizin en esaslı noktalarını teşkil eden bu sevgili yurtlar hala düşmanın itisafatı altında çiğneniyor. Milletimizse bunları kurtarmaya bütün mevcudiyetiyle azim ve hasmetmiştir ve er geç mukaddes gayesine mukaddes maksadına erişeceğine millet tamamıyla mutmain ve kanidir. Şunu da kemali memnuniyetle işaret edebiliriz ki garb emperyalistlerinin Türkiye'ye vaki olan haksız taarruzlarını bütün şark âlemi, bütün İslam âlemi ve bilhassa Sovyet Rus Hükûmeti büyük bir teessürle karşılıyor. İnsafla söylemek lazım gelirse Rus Sovyet Hükûmeti'nin, her hükûmetten evvel bize dostluk muhadenet ve infak elini uzatması büyük bir şükran ve minnetle kayıt edilecek hadiselerdendir. Bu dost hükûmetin millî davamız nokta-i nazarından gösterdiği samimiyet ve muhaleset ve insaniyetperverlik milletin hafızasında daima mesut izler bırakacaktır. Garp devletleri içinde de bizi en çabuk anlayan Fransa Hükûmeti olmuştur. Fransa Adana'yı tahliye ve hakiki ve tabii sahibine iade etmekle hiç şüphesiz Türkiye nazarında ve bütün İslam âlemi nazarında öteden beri haiz olduğu mevkiini muhafazaya muvafık olmuştur. Şark meselesinin halli için Avrupa'da kurulan hemen bilumum konferanslarda, müzakerelerde, bütün matbuatta Fransa'nın bizim tarafımızı iltizam ettiğini memnuniyetle işitiyoruz. Bu siyaset şark âleminde mevkiini daha ziyade tahkim ve tarsin eyleyecektir. Şunu da temin edeyim ki garp efkâr-ı umumiyesi pek az miktardaki müstesnalarından maada, hususiyle mutaassıp, emperyalist, kapitalist İngiliz mahfillerinden gayrısı millî davamızın tamamıyla meşru ve haklı olduğuna, anayurdumuza saldıran Yunanlıların medeniyet ve insaniyet nokta-i nazarında pek gerilerde bulunduğu tamamıyla mutmain ve kani bulunmaktadır. Son zamanlarda Paris'te inikat eden konferansta Yunanlıların artık Anadolu'yu tahliye etmesi esasını İtilaf devletlerinin de kabul etmesi, millî davamızın gittikçe bütün cihan tarafından tasdik edileceğine bir başlangıçtır. Yalnız unutmamalıdır ki mesele yalnız Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak değildir. Hemen hemen mevcut hakiki müşküllerin en küçüğünü bu teşkil eder. Zira millet er geç süngüsünün ve silahının kuvvetiyle bu ruhu bozuk mahlûkları denize dökeceğine kanidir. Ondan sonra Milli Misak hududunu tamamıyla kurtaracağına emindir ve bunu kurtarıncaya kadar sebat etmeye millet ahd ü peymân eylemiştir. Asıl en büyük mesele milletin bugün bulunduğu vaziyet gibi bir vaziyete ileride düşmemesi esbabını hazırlamaktır. Başka tabirle siyasi hududunu tahlis ve temin ettikten sonra millet iktisadi ve mali bir esana düşmemek lazımdır. Aynı zamanda milletle alakadar olmayan kuvvetlerin milletle irtibatı olmadığını İngiliz bendeliğini kabul etmekle göstermiş olan kuvvetlerin esaretine bundan sonra da düşmemek lazım gelir. Uzun asırlardan beri bu milletin derdine ilaç bulamayan milletin hakiki ihtiyaçlarını takdir ederek onları tatmin edemeyen, tatmin etmediğini de bilmeyen, köhne, aciz, macera-i kuvvetlerin ve müesseselerin elinde bu millet artık zebun olmamalıdır. Zira bu öyle bir esarettir ki harici esaret gibi bariz olmaz; fakat milleti en esaslı noktalarından sarar ve milleti için yeni bir izmihlale, sükuta

sürükler, her türlü ümran vasıtalarından mahrum, her türlü irfan müesseselerinden mahrum, her türlü saadet ve medeniyet vasıtalarından mahrum olan aziz toprağımız aziz ve mukaddes memleketimiz hep böyle cahil kuvvetlerin elinde, bu hâle gelmiştir. Fakat bundan sonra Türkiye halkı anlamıştır ki kendi memleketinin hakiki sahibi kendisidir. Türkiye halkı anlamıştır ki kendi topraklarının hayır ve şerrini ancak yine kendisi bilir, takdir eder, binaenaleyh Türkiye'nin fedakâr halkı artık kendi iradesinin tecellisiyle vücuda getirdiği Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini şüphesiz kanının en son damlasına kadar muhafaza edecektir. Şüphesiz hepimiz muhafaza edeceğiz. Memleketimizin saadeti, milletimizin saadeti ancak bu yoldadır zira millet esaretten, her nevi esaretten artık bıkmıştır. Kendi iradesine daima sahip en hakiki bir istiklale malik olmak için, hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir. Esaret pek acı ve zehirlidir demiştim, tekrar ediyorum. Esir olmamak, esaretin zehrini tatmamak için son derecede azim etmeliyiz, sabretmeli, tahammül etmeliyiz, fedakârlık etmeliyiz. Elbette Allah da her yarattığını her kullarını bu sevimli ay yıldızlı bayrağın altında her türlü refah ve saadet vasıtalarına mazhar kılar. Hudutlarımızda vatan uğrunda canını feda eden şehitlerin ruhuna kaimen bir Fatiha okumanızı rica ederim, aziz kardaşlarım.”